

Moerh

TJAALEGE

Moere

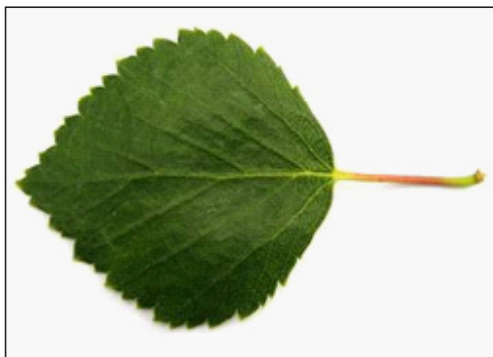
Moere lea eatnemen stööreres sjædtoe. Fierhten jaepien stuerebe jih gissebe sjidtieh, jih muvthh gaajh båeries.

Moerh joekoen vihkeles jih daerpies gaajhkesidie orreme. Dejtie nuhtjeme gosse dållem biejedh jih iebnh deerpegidie jih vætnose gaavnedh. Beapmose jih daalhkesinie aaj nuhtjeme.

Lastemoerh

Såekie

Såekien laste

Lasten kruana klaerie lea klorofylle.

Åvtesne såekien lasteste kruana klaeriem darjoejin.

Fotosyntese:

Lasth karbondioksydem (CO_2) elmeste vaeltieh jìh oksygenem (O_2) darjoeh. Ovmessie dijnegijstie moere energièm åådtje. Gaajhkh dyjrh jìh almetjh oksygenem daarpesjìeh ihke voejngehtidh.

Åeksie

Moeresne gellie åeksieh gusnie lasth leah dibrehtamme.

Gosse gåetiem doerkestidh dellie laenjie-doerkh dåajodh.

Roehtse

Roehtsen leah guhkies veadtah mejnie moere tjaetsiem muelteste vaalta. Mueltien sisnie ovmessie saelhtieh, mah moeride daerpies.

Daavtjeme veadtijste maahta deajvoeh jìh jeatjah viedterh darjodh.

Moeren-liedtje/ valte

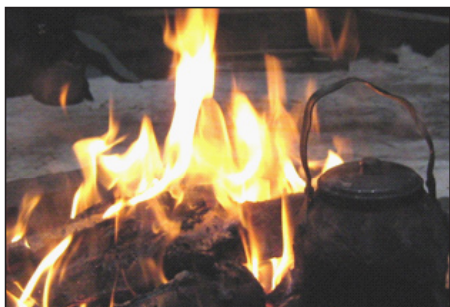

Skierrehts

*Åvtesne saemieh jijnh deerpegh moerjste darjoedin:
gåetien deakehkh, sijhtieh, letnieh/ treavkah, klaahkah, gierehtsh, svæhkah, gæjsah, giedtieh,
vinhtsh, geegkh, lihtieh, gâajvoeh jj.*

Moerh

*Moerjste maahta dâllem biejedh.
Dâllesne maehtebe prihtjegem voessjedh,
beapmoeh doeltehtidh jih bisseth,
vaarjoeh gejhkiedidh jih jijtjemse
biktiehtidh.*

Biessie

Såekien-liedtjen bijre lea
biessie.

*Gosse dållem biejedh dellie biessie
hijven faadteginie.*

*Gosse derhviégåetiem tseegkedh dellie
biessieh njelledh jih biessedidh åvtelen
darhvedh.*

Biessete aaj deerpegh darjoejin.

*Njabre (njabre-biessie) lea jissehts skielte
biessien nuelesne. Åvtesne dam njimke-
dahkine saejriej nille beejin.*

Baarkhoe

Biessien nuelesne
baarkhoe.

*Dueljeh, gaamesh jih gaalloeh rirresjibie
gåaroemasse. Sesnieh bårhkesjibie
juktie skårerrieh ovmessej vættnose
aalhtedidh.*

*Sarven jallh govsen hovrh bårhkesjin
baarkhoehkidie, laemtjide, joksegidie,
garrestahkide j.j.*

Fijfere

Muvhth moeren-liedtjine
fijferh sjidtieh.

*Fijferistie guksieh, naehpieh jìh gaerieh
darjobe.*

Tjaana/ tjeana

Tjaana dìhte lea sjìere
goebpere mij såemies
såekesne sjædta.

*Juktie davvodh dellie ovmessie
daalhkesh meehtin moerijste hååkedh.*

*Åvtesne duavlam darjoejin (novsekhk), mejnie
gaskemen ektine, dålle-staeline jìh sjinh-
gierkiejgumie, tsihkijehetin gosse dållem beejin.*

*Tjaanam næjka-/ tjoejhke-raerine aaj provhkin
bæltedh.*

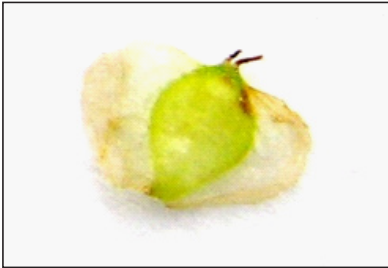
*Åvtesne daavlesjin jìjnìh skièmtjelassi
jìh baaktjesi vuestie. Daavlem beejin
baaktjesen nille jìh mænngan bæeltiejìn.*

*Bæhkie lea veelkes duavla. Dam
provhkin gierhkemasse biejedh.*

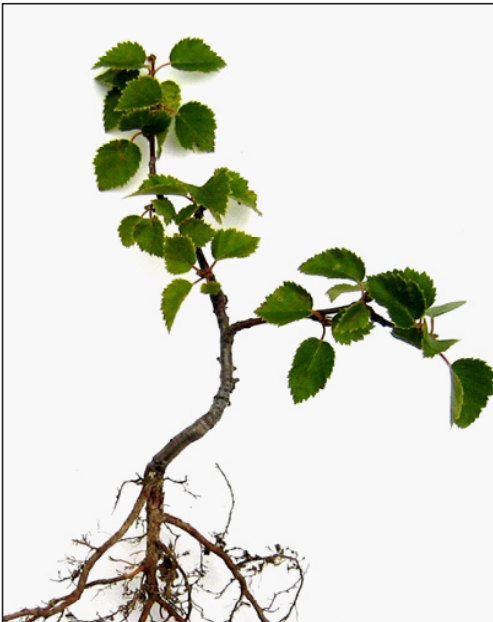
Såekien dorkemh

Såekien Leah minngeles jñh
hurries goejh.

Såekien goeje

Goejeste orre moere
sjædta gåessie mueltien
sijse båteme.

Såaketje

Lasth mah vyskedamme

Tjaktjege moeren lasth vyskedieh. Kruana klorofylle moerese vihth b ata. Viskes j h r opses klaerieh jijhtieh j h laante dan tjaebpies v  jnoe.

S ekieboelte tjaktjege

Bertie lea 800 - 1000 m.m.b. (meterh mearoen bijjelen).

Vaeresne s aketjh, v ssjh j h str mhpoeh.

Såekien lasth mah boelneme

Minngemes lasth deavese
gehtjeh jìh buelnieh.

Såekie daelvege

Daelvege moere liegkede.
Eatneme lea galmeme jìh
ij moere naan tjaetsiem
åadtjoeh.

Urpieh

Gijregiesien gosse goekedh
jìh bijvele dellie orre lasth
behtsiedieh.

Skierrie/ skiesjlie

Skierrie aaj lastemoere.

Lasth Leah hijven g atome g jregieseste tjaktjegeasan.

Raavnije

**Raavnijen lasth
jih pleajmah**

**Raavnijen
baektjerh**

**Raavnijen
muerjeh**

Raavnijen baektjerh kruana. Njoetseldh muerjeh leah rööpses.

Raavnijen muerjeh leah sovre. Jis dejtie doeltehte dellie njaelkies marmeladem bearkose åådtje.

Saalje

Saaljen laste

Saaljen dorkemh

Saaljen baarkoe aaj buerie b  rkhed  mman.

Daelvege sarvh/ vaejsjeh saaljen baarkoem berrieh.

Sierke

Gellie ovmessie sierkh
gååvnesieh.

*Tjaebpies viskes klaeriem åådtje jis sierkh
doeltehte.*

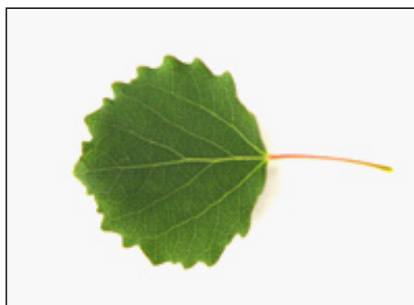
*Sierkesne salisylsyre gååvnese, mij buerie
raerie vaejljen jìh baaktjesen vuestie.*

Sierkestahke

Suvhpie

Suvhpien laste

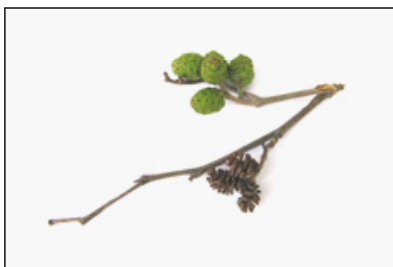

Liejpie/ bissiemoere

*Liejpien girren tjaebpies rööpses
klaerie. Dejnje maahta skäärrieh
liejpedidh.*

Liejpien laste

Liejpien baahrtsegh

Leevegh-moerh

Leevegh-moerh Leah abpe jaepiem kruana.
Dah moerh maehtieh gaajh båeries sjidtedh.

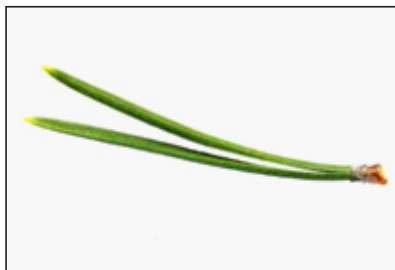

Bietsie

Bietsie maahta 500 jaepien
båeries sjidtedh jñh 30
meterh jalle.

Bietsien leevegh

Leevege lea guhkies jñh
siegkies goh naaloe.

Leevegh leah 6-7 jaepieh
dibreldahkesne eannan
skijlieh jñh orre leevegh
sjidtieh.

Bietsien baahrtsege

Bietsien girre

Moeren-liedtjen bijre
lea girre.

*Jijnjh ovmesseie åhtehtsh, ledtieh jïh
dyjrh moerine årroeminie.*

Göölvestahke

*Guhkiem juassah provhkin girrem
göölvedh ihke jaavvoeh åadtjodh
beapmose.*

*Guvviem vaalteme:
Ewa Ljungdahl*

Bietsien gaessie

*Gaesseste bådttjam darjoejin.
Gaessiem bovtsen bæervine voessjin,
maam saejride provhkin biejedh.*

Hijven baenide aaj gaessiem soeskedh.

Såervie

Såervie lea báeries
bietsie mij gajhkeme.

Såerveste gierhkemh darjoejin.

*Byjje-letnieh byjje-moereste
darjoejin.*

Såasta/ såástehke

*Muvhten såervesne sjjere viskeskruana
burhvie, mejnie provhkin väärenjassh
krottesjidh.*

Såervien roehtse

Såervien roehtsesne
jijnje dervie.

*Derviemoerh provhkin
bâeltedh ihke derviem
âadtjodh.*

*Buerie bådija muadtese,
gaamegidie, letnide j.j.
âadtjoejin gosse derviem
bâervine sijnkehtin jih
pleentín.*

Ståamhpe

Såervie-moerh

*Gâessie såervie-moere buala dellie
tjuavkede sjædta.*

Beetsehke

Bietsie-vuemesne hijven burhvie-laante bovtside.

Joevjemh

Krievve joevjemh jih skierrehts aaj gââte.

Joevjeme-moerh aaj daelviegâatome.

Goese

Goese maahta 350 jaepien
båeries sjiidtedh jih medtie
40 meterh jalle.

Räärhkesje/ räätkesje

Laanoë

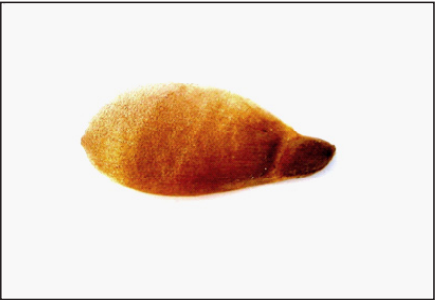

Goese-doerkh/ leeveh-doerkh

Goesen bahtsege

Akten bahtsegen leah
gellie goejh.

Goesen goeje

Goejeste orre moere
sjædta.

Goeseråhtoe

Gasngese

Gasngese aaj leevegh-moere. Vaeresne ij dihte stuerebe sjiidth enn goh stråmhpoe.

Gasngesen durrie

Leevegh-moeren löövje lea hijven jovkedh sovhten, äjjiesaejrehtsen jih gossehtsen vuestie.

Gasngesen aalojne provhkin saejrieh reejnedh.

Gasngesen muerjieh

Voestes jaepien gasngesen muerjieh leah kruana. Mubpien jallh gåalmeden tjaktjen gosse njoetseme dellie plaave.

Muerjieh daalhkesinie provhkin. Daelie dejtie bihkebe jih gejhkiedibie krodtime.

Gasngesen gitne

Gasngesen gitneste tjaebpies viskes klaeriem darjoejin.

Laavenjassh

Mij moere?

1. Mij lea moere?
2. Mij lea lastemoere?
3. Mij lea leevegh-moere?

Mij moeride?

1. Mij moeride leah lastemoerh?
2. Mij moeride leah leevegh-moerh?
3. Mij moeride abpe tijjem kruana?

Moeri bijre:

1. Man ävteste moerh vihkeles jñh daerpies?
2. Guktie ävtesne moeride nuhtjin? Guktie daelie?
3. Maam maehtebe ovmesse moerijste darjodh?

Moerigujmie barkedh:

1. Tjööngkedh lasth jñh leevegh gaajhkh moerijste.
Gejhkedh dejtie jñh njimkeht paehperasse.
Tjaelieh dej moeri nommh dan nualan.
2. Ohtsedh ohtje moeretjem jñh vaeltieh dam gåatan.
Soptsesth guktie dihte vååjnoe.
3. Guvvedh aktem moerem. Tjaelieh moeren ovmesse
stuhthi nommh guvvien nualan.
4. Soptsesth guktie dah ov-messie moerh jeatjahtuvvieh
jaepie doekoe.

Moeri bijre soptsestidh:

1. Veeljh aktem moerem. Tjaelieh tekstem dan bijre.
2. Tjaelieh laavlomem jallh tjñhtesem akten moeren bijre.
3. Tjaelieh soptsesem: "*Skåajjesne*".

Baakoelæstoe

- baahrtsege** - kongle
baarhkoe, baarhka - bark
baektjere - kart, bækart
beetsehke - furuskog
biessie - never
bietsie - furu
dorkeme - bladknopp; rakle
fijfere - rilkule
gaessie - kvaie
gasngese - einer
gasngesen durrie - einerkvast
gïrre - bark av bartre og innerbark av løvtre
gïtne - lav på stein og tre
goeje - frø
goese - gran
goese-doerkh, leeveh-doerkh - granris, bartrekvister
goese-råhtoe, goese-råhta - granskog
göölvestahke - hull i tre som skyldes avskaving av barken
joevjeme - hengelay
laanoë, laana - stor gren av gran
laste - løv, blad
lastemoere - løvtre
leevege - barnål; gren, kvist av gran eller furu
leevegh-moere - bartre
liejpie, bissie-moere - or
moere - tre; ved
moeren-liedtjie, valte - trestamme
muerjie - bær; frukt
pleajma - blomst
raavnije - rogn
roehtse - rot, stubbe
råårhkesje, råtkesje - tørrgran
saalje - selje
sierke - vier
sierkestahke - vierkratt
skierrehts - lav som vokser på trær; bark

skierrie, skiesjlie - dvergbjørk
ståamhpe - trestubbe
suvhpie - asp
såaketje - liten bjørk
såasta, såastehke - halvtørr furu
såekie - bjørk
såekie-boelte - bjørkeskog
såervie - tørrfuru
tjaana, tjeana - sopp på bjørk
urpie - bjørkeknopp om våren
veadta, viedtie - rottåg, rottrevle
åeksie - gren, kvist

Gaaltijh:

Knut Bergsland & Lajla Mattsson Magga:
*Åarjelsaemien-daaroen baakoegærja/ Sydsamisk-norsk
ordbok*, Samisk utdanningsråd, lđut 1993

Knut Bergsland: *Gåebrehki soptsesh/ Rørossamiske tekster*,
Norsk Folkemuseum, 3. utg. 1992

Ingvar Svanberg/ Håkan Tunón (red.): *Samisk etnobiologi –
Människor, djur och växter i norr*, Bokförlaget Nya Doxa 2000

Yngve Ryd: *Eld – Flammor och glöd – samisk eldkonst*,
Bokförlaget Natur och Kultur 2005

Aajege

Postadresse:
Postboks 301
7361 Røros

Besøksadresse:
Sundveien 12
7374 Røros

Tlf. 72 41 93 00 (sentralbord ved Røros vgs)
Fax 72 41 93 45

www.aajege.no